

УДК 316.344.42

САЯСИЙ ЭЛИТА ТҮШҮНҮГҮ: ТАРЫХЫЙ ТАМЫРЫ ЖАНА КЛАССИКАЛЫК КӨЗ
КАРАШТАР (ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН “КУТ АЛЧУ БИЛИМ” ЧЫГАРМАСЫНЫН
МИСАЛЫНДА)

ПОНЯТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ: ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ И КЛАССИЧЕСКИЕ
ВЗГЛЯДЫ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЖУСУП БАЛАСАГЫНА “КУТ АЛЧУ
БИЛИМ”)

THE CONCEPT OF POLITICAL ELITE: HISTORICAL ROOTS AND CLASSIC LOOK (ON
THE EXAMPLE OF WORK JUSUP BALASAGYN "KUT ALCHU BILIM")

*Алымкулов Б.Н. – саясий илимдеринин кандидаты, ЖАМУ,
e-mail:a.begijan@mail.ru*

***Аннотация:** Макалада Жусуп Баласагындын чыгармасындагы саясий элитага тиешелүү кайрылуулар, саясий элита түшүнүгү илимий өңүттө баяндалат.*

***Аннотация:** В статье излагается понятие политическая элита с точки зрения науки также наставничеств адрес правителей на примере труда Жусупа Баласагына.*

***Annotation:** In article the concept political elite from the point of view of science also mentoring to governors on the example of work Zhusupa Balasagyn is stated.*

***Ачык сөздөр:** Саясий элита, “Кутмуу Билим” чыгармасы, өлкөдөгү саясий элита, башкаруучуларга арналган накыл сөздөр.*

***Ключевые слова:** Политическая наука, труд “Благодатное знание”, политическая элита страны, наставничество в адрес правителей*

***Key words:** Political science, the work "Fertile Knowledge", political elite of the country, mentoring to governors*

Республикабыз эркиндикке ээ болуп, демократиялык өнүгүүгө багыт алгандан бери, коомубуздагы саясий элитанын калыптанышы менен өнүгүшүнө болгон илимий кызыгуу элитаны изилдөөчү социологдор менен саясат таануучулар тарабынан күч алган. Баардык мамлекеттердей эле мына ушул саясий топтун Кыргызстанда да болушу классикалык көрүнүшкө ээ. Ушул процессти социалдык жана саясий жактан изилдөө биздин өлкөбүздө биринчи жолу 90-жылдардын башында колго алына баштаган. Бул сөздү пайдалануу коомго карата элдин арасынан чыккан кадыр барктуу, адептүү, билги касиеттери менен калкты башкарууга болгон сапаттарга ээ инсандар үчүн колдонулган аталма. Элитанын курамына коомдогу жетекчи кызматкерлер же үстөмдүк кылуучу таасирдүү адамдар кирет. Элита теориясынын негизинде коом байыртадан эле улуулар жана кичүүлөр, ак сөөктөр жана карапайымдар, башкача айтканда башкаруучу азчылыкка жана башкарылуучу көпчүлүккө бөлүнүп турган. “Элита” терминин илимий колдонууга XIX кылымдын аягында француз окумуштуусу Ж.Сорел киргизген. Саясий элитанын теориясынын өзгөчө мазмундарын XX кылымдын башында көрүнүктүү италиялык социолог жана саясат таануучу В.Парето, Г.Моска, Р.Михельстер түзгөн.

Элита теориясынын тарыхый тамырына алардан сырткары байыркы Кытай ойчулдары – Конфуций (б.э.ч.551-479 жж), Лао-Цзы (б.э.ч.604-ж.туулган), Гуань Чжундун (б.э.ч.645-ж.туулган), башкаруучу тууралуу саясий көз-караштары менен Байыркы Грек ойчулдары Платон (б.э.ч.428-348 ж.ж.), Аристотельдин (б.э.ч.384-322 ж.ж.) туура башкаруу жөнүндөгү киргизген салымдары зор. Булардын көз караштары, мамлекеттин гүлдөп өсүп өнүгүшү, же анын кыйрап кулашы башкаруучу азчылыктын сапаты менен алардын жүргүзгөн саясатына байланыштуулугун аныктайт. Башкача айтканда алардын

дүйнө таанымына караганда, ар бир коомдогу социумдардын өз ара мамилелери, мамлекеттик түзүлүш мыкты инсандардан турган азчылык аркылуу ишке ашуу менен башкаруучуларга толеранттуулук, акылмандуулук, көсөмдүк жана гумандуулук сапаттары мүнөздүү болууга тийиш.

Кайра жаралуу доорундагы саясий психологиянын негиздөөчүсү Никколо Макиавеллинин (1469-1527 ж.ж.) мамлекетти башкаруудагы жеке инсандын мааниси, анын бийликти ээлөө ыкмалары тууралуу ой-жүгүртүүлөрү XIX кылымдагы ойчул Фридрих Ницшенин (1844-1900 ж.ж.) бийлик жөнүндөгү элитаристтик көз караштары саясий элита теориясында татыктуу орунду ээлейт. Италиялык экономист жана социолог Вильфредо Паретонун (1848-1923 ж.ж.) саясий илимге киргизген негизги салымы-элиталар теориясы болуп саналат. Ал бардык коом башкаруучуларга-элитага жана башкарылуучуларга бөлүнүп алардын жөндөмдүүлүк сапаттары ар башка экендиги тууралуу түшүндүрмө берип, андан сырткары коомдун жалпысынан жогорку жана төмөнкү таптан турганы мыйзам ченемдүү көрүнүш экендигин аныкташ үчүн атайын социологиялык изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Саясий өзгөрүүлөр элитанын алмашуусу, циркуляцияланышуу жолу менен ишке ашаарын да баса белгилеген. Элитатеориясын иштеп чыгууда немец философу, социолог жана тарыхчы Макс Вебердин (1864-1920 ж.ж.) салымы да зор мааниге ээ. Ал элита теориясындагы бюрократия маселесине орчундуу көңүл бурган. Анын саясий концепциясында бюрократия элитасы аристократиянын ордуна келет да, өзүнүн имманенттүү функциясындагы милдетти аткаруу менен бийлик түзүлүшүн камсыз кылуу жөндөмдүүлүгү аркылуу элитардык системанын ишке ашыруучусу даражасына ээ болот. Орто кылымдардагы түрк ойчулдарынын элита жөнүндө идеяларына көңүл бурсак, Жусуп Баласагындын мамлекет башкаруучулар жөнүндөгү идеялары менен Махмуд Кашгаринин чыгармачылыгындагы мамлекет башкаруу маселелери да биз үчүн өзгөчө мааниге ээ. [1.242]

Чыгыштын Орто кылым доорундагы атактуу ойчулу Жусуп Баласагын (1018-1070 ж.ж.) “Куттуу билим” (“Кутадгу билиг”) аттуу өзүнүн көрүнүктүү чыгармасы менен таанымал. Ал мамлекетти башкаруу маселесине өтө орчундуу мамиле кылып, бийлик башчысы өтө билимдүү болуусун талап кылуу менен андагы өкүмдар, бек баш болуп, өлкөнү башкарууга катышкандардан төмөнкүлөргө өзгөчө көңүл бурат:

“Он нерсе хажибдикке керек деген:
Көзү курч, кулагы сак, жүрөгү кең.
Акылдуу, келишимдүү, сулуу чечен,
Билимдүү, эстүү, токтоо ишке бекем!
Бийликте канча турса Элик өзү,
Улуу Хажиб-Эликтин көрөр көзү. [2.210]

Мында эл үчүн өтө зарыл болгон баалуу иштерди жүргүзүү керектигин, анда абийирдүүлүктүн сакталышын, чындык үчүн күрөшүү, анын жашоодо кепилдигин камсыз кылуу. Жусуп Баласагындын чыгармасынын мазмунуна ылайык мамлекет башчысы негизинен алганда төмөндөгүдөй мыкты зарыл сапаттарга ээ болууга тийиш;

“Билим менен акылды бийик баалаа,
Жеткирер атак-даңка ошол гана,
Мезгилди бош кетирбе, оку күн-түн,
Күнүн тууп, максат-ойго жеткин сен да!” [2.244]
Акыл менен иш кылып бардык жерде,
Камкор бол жетим менен жесирлерге.
Ойлуу болуп, тартипти, заңды сакта,
Бардык жакшы нерселер акылдууда. [2.209]

Адегенде билимдүү болууга, адилет болуп, эл камы үчүн күрөшүүсү керек, андан кийин калыс жана сабырдуу болуу менен өлкөдө жакшы мыйзам орнотууга тийиш. Эл камын ойлогон мыкты саясат жүргүзүп, эл үчүн эң баалуу ишперди алып баруусу керек, ошондой эле абийирдүү болуу менен бардык иште чындыкты жактоого жана өлкөсүндөгү жарды адамдар, кедейлер, жетим жесирлер үчүн камкордук көрүүсү зарыл. Чыгыш элдеринин менталитетине ылайык, араб ойчулдарынын элита тууралуу көз караштары да биз үчүн өзгөчө мааниге ээ. Ошондуктан, мамлекетти башкарууда элитанын калыптанышы жана алардын маани-маңызы боюнча орто кылым мезгилиндеги Чыгыштын Кайра жаралуу доорундагы араб тилдүү ойчулдар - Аль Фараби, Ибн-Сина, Ибн-Туфейль, Ибн-Рушд, Аль-Моварди, Ибн-Холдундун коомдогу саясий бийликти ээлеген элитанын калыптануусу жана өлкөнү башкаруудагы жеке инсандын ролу тууралуу саясий көз караштары биздин көңүл буруубузга татыктуу. **[3.364]**

Чыгыштын улуу окумуштуу энциклопедисти Абу Наср аль-Фараби (870-950 ж.ж.) мамлекет тууралуу көз карашында жарандык илимге өзгөчө маани берип, адегенде инсандын психологиясын, анын аң-сезимин калыптанышын жана социалдык абалын изилдеген. Ошондой эле ойчул башкаруу искусствосу эки бөлүктөн турат деп эсептеген: бул башкаруунун жалпы мыйзамдарын теориялык жактан билүү жана мамлекетти башкаруудагы тажрыйбага таянган ишмердүүлүк. Ойчул жогоруда көрсөтүлгөн эки формадан сырткары, башкаруунун үчүнчү формасы катары демократияны-эл тарабынан шайланган башчынын бийлигин эсептеп, бардык жашоочулардын нукура эркиндиги менен тең укуктуулугу үстөмдүк кылган жогорку маданияттуу шаарларда гана камсыз болорун айткан. **[4.95]**

Ал эми Ибн-Рушд (1126-1198) Платондун, Аристотельдин чыгармаларына чечмелөөлөрү аркылуу коомдогу изгиликтүүлүктүн өнүгүүсүн баса белгилеген. Адамзат коомундагы изгиликтүүлүктү эки ыкма түрүндө; ынандыруу жана аргасыз кылуу аркылуу ишке ашырууга боло тургандыгы менен бирге акылман башкаруучунун теоретикалык билимдүүлүгүндөгү интеллектуалдык сапатынын маанилүүлүгүн баса белгилеген.

Дүйнөлүк элдер сыяктуу Кыргыз элинин рухий мурастарындагы элдүүлүк жана эл башкаруу маселелериндеги элитанын маанисине карата ой жүгүртүүлөр да көңүлбүздөн четте калбоого тийиш. Атап айтсак, кыргыз элинин тарыхындагы легендарлуу ойчулдар Токтогул Ырчы, Кет-Бука, Жайсаң-Ырчы, Толубай Сынчы, Асан кайгы даанышмандар социалдык-саясий турмуш жөнүндө көптөгөн ой чабыттарын айтышкан. Жогорудагы ойчулдардын кыргыз элинин турмушундагы коомдук-социалдык түзүлүшкө карата саясий көз караштарын алардын айтып кеткен санат, насаат ырларынын үзүндүлөрү, мазмундары аркылуу билүүгө болот.

Бизге жеткен маалыматтарга караганда Жайсаң ырчы (XIV-XVIII к.к.) элди биримдүүлүккө чакырып, ар бир ишти баштоодо, ойлонуп кадам шилтөө керектигин белгилеп: “Бир киши миң киши үчүн ойлосо, ал эми миң киши-он миң киши үчүн ойлонууга тийиш”-деген насаатты айтат. Муну менен кыргыз элинин уруу башчыларын, жалпы элди биримдикке чакырып, адамдардын адеп-ахлактык жана этикалык кайра жаралуусу гана ар кандай социалдык муктаждуулук менен ички залакасынан сактай тургандыгын билдиргиси келген.

Ошондой эле гуманист ойчул катары Асан кайгы (XIV к) да элди ич ара ынтымактуулукка чакыруу менен табияттын гармониясында жашоо керектигин белгилеген. Ал нукура гуманизмге берилген, чыныгы адамдык руханийликке негизделген, адамгерчиликтүүлүк менен боорукерликтин натыйжасында гана табиятты да адамзат коомун да сактап калуу идеясын сунуш кылган жана “жамандыкты жеңүүгө” шарт түзгөн биримдүүлүккө жол издеп, уруулардын ынтымакта болушун, күчтүү мамлекет түзүлүшүн эңсеген.

Жыйынтыктап айтканда, саясий элита теориясын (түшүнүгүн) илимий анализдөөнүн маани-маңызы боюнча төмөндөгүдөй тыянакка келүүгө болот:

1. Мында байыркы мезгилдеги Кытай жана Грек (Лао-Цзы, Конфуций, Платон, Аристотель) классикалык даанышмандарынын көз караштарына караганда ар бир коом, мамлекеттик түзүлүш мыкты инсандардан турган азчылык башкаруусу аркылуу толук ишке ашууга тийиш.

2. Ал эми элитология боюнча дүйнөлүк теорияга негиз алган окумуштуулардын көз караштарына көңүл бурсак (В.Парето, Р.Михельс, Г.Моска, Ф.Ницше, Н.Макиавелли) коомдун элитардуулугу жана андагы бийлик ээлеринин калыптанышы тууралуу ой жүгүртүүлөрү саясий илимдерде орчундуу мааниге ээ.

3. Мамлекет жана андагы башкарууну, элитанын калыптанышын кароодо орто кылымдагы чыгыштын түрк тилдүү (Жусуп Баласагын, Махмуд-Кашгари) жана араб тилдүү (Аль-Фараби, Ибн-Сина, Ибн-Халдун ж.б.) ойчулдарынын бийликтин калыптанышы, башкаруу, мамлекет башчысынын адеп-ахлактуулугу, андагы инсандуулуктун мааниси сыяктуу көз караштары саясат таануу илиминде классикалык мазмунду түзөт.

4. Кыргыз элинин рухий мурастарында башкаруу маселеси жана андагы бийлик ээсинин эл тарабынан тандалып алынышы аксиомалык ченемге ээ. Мында журт башчыларынын адилеттүүлүгү, адеп ахлактуулугу (Жайсаң-ырчы, Токтогул-ырчы, Санчысынчы ж.б.), бийлик менен элдин ортосундагы эриш-аркактуулугу адамзат менен табияттын ортосундагыдай сактап келүүгө тийиш. Бул болсо, Батыштан айырмаланган Чыгыш элинин түпкүлүктүү ой жүгүртүүсү катары ааламдашуу учурунда да актуалдуу болуп кала берүүдө.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Махмуд ал-Кашгари. Диван лугат ат-Түрк / Перевод и предисловие и комментарии .З.-А.М.Ауэзовой. Индексы составлены Р.Эрмерсом.-Алматы: Дайк Пресс; 2005-1288 б. [242- бет].
2. Баласагын Жусуп. Куттуу билим. Дастан /Байыркы түрк тилинен которгон Козубеков Т. М.1993-496 б. [2485.210], [3910.244], [2470.14-2190.209].
3. Ибн Туйфель. Роман о Хайе, сыне Якзана /пер И.П.Кузьмина/- в кн. Избранные произведения мыслителей стран Ближнего и Среднего Востока. Сост. Григорян С.Н.и Сагадеев А.В.-М: «Соцэкгиз» 1961-364 б.[364]
4. Джахид А.М. Абу Наср ал-Фараби о государстве. Душанбе 1966.[95 бет]